

Osvrt na motiv *Tricephalosa* u crkvi svetog Brcka na Kalniku

ZDENKO BALOG

Pučko otvoreno učilište Križevci
A. G. Matoša 4
HR – 48 260 Križevci
zdenko_balog@yahoo.com

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno/Received: 11.11.2013.
Prihvaćeno/Accepted: 19.02.2014.

Dogma o trojednom Bogu okosnica je, kako kršćanske ikonografije, tako i kršćanske teologije, a čest je kamen spoticanja u polemikama između kršćanskih i inokonfesionalnih jednobožačkih (monoteističkih) religija, u optužbama o mnogobožstvu kršćana. Shodno tome i bastion obrane kršćanstva sa strane kršćanskih teologa. Istovremeno, kršćanska likovna umjetnost nastoji pratiti teologiju i na svoj način slikom braniti istu doktrinu, te prikazati nepojmljivo: dogmu o trojednom Bogu. Trojedan Bog, odnosno (Pre)sveto Trojstvo, u likovnoj umjetnosti prikazivan je kroz više od poldrug milenija na veoma različite načine, te se ikonografija ovog motiva razvijala jednako kao i teologija istog pitanja. Različiti načini prikazivanja bili su gurani u prvi plan, osporavani, čak i zabranjivani, paralelno s razvojem teologije i kršćanske ikonografije.

Među različitim načinima prikaza trojednog Boga jedno je vrijeme bio popularan prikaz Boga kao čovjeka s tri glave, odnosno glavom s tri lica, tzv. Tricephalos. Ovaj se motiv pojavljuje u srednjem vijeku, a s područja zapadnokršćanske ikonografije gotovo potpuno nestaje nakon Tridentinskog koncila.

Privukla nam je pažnju relativno bliska pojava istog ikonografskog motiva, svetog Trojstva prikazanog kao Tricephalos - prikaz jedne glave s tri lica, u župnoj crkvi na Kalniku i u župnoj, sada stolnoj crkvi u Murskoj Soboti. Pored toga, ovu kalničko prekomursku grupu osnažuju još neki nezavisni primjeri Tricephalosa, koje ovdje želimo komentirati. Međutim, prije nego otvorimo ovu lokalnu problematiku, podsjetimo da je Tricephalos samo jedna od ikonografskih inačica prikazivanja nepojmljive dogme o troosobnom Bogu – svetom Trojstvu.

Ključne riječi: Kalnik, zidne slikarije, Sveto Trojstvo, ikonografija, *Tricephalos*, Murska Sobota

Ikonografija Svetog Trojstva – pregled

Prikazivanje Boga u kršćanskoj ikonografiji jedno je od najsloženijih pitanja ikonografije, sukladno složenoj teološkoj pojmu, koji je sam po sebi pomalo oksimoron: tro-jedan Bog. Paralelno s pokušajima da teologija približi ovu složenu doktrinu,¹ pokušaji

¹ Doktrina o Svetom Trojstvu, odnosno o jedinstvu i potpunosti jednakosti tri božanske osobe, napose Oca i Sina, verificirana je na Prvom Nicejskom saboru 325. godine, kao reakcija na Arijski i Origenški pokret, koji propovijedaju neistovjetnost i podređenost Sina Ocu. Kasnije, glavni zagovornik Nicejskog vjerovanja postaje sveti Augustin, koji svojim raspravama nastoji dokazati kako već Stari zavjet anticipira doktrinu Trojednog Boga. Henry FRANCIS, *The Holy Trinity, The Bulletin of the Cleveland Museum of Arts* 48/4, Cleveland, 1961., str. 58-62, na str. 58; Mary T. CLARK, *Augustine of Hippo*, New York, 1994., str. 58 i dalje; Mary T. CLARK, *De Trinitate*, u: Eleonore Stump & Norman Kretzmann, *The Cambridge Companion to Augustine*, Cambridge, 2001., str. 91-102, na str. 91-92. Kritičari Nicejskog vjerovanja, naprotiv, smatraju da u Starom zavjetu nema govora o Svetom Trojstvu, te smatraju da je glavni argument ove doktrine, Mt 28:19-20 kasniji umetak.

su kršćanske umjetnosti da likovno prikaže jednog Boga, koji je istovremeno tro-osoban.² Među najranije ikonografske prikaze Trojednog Boga pripada prikaz tri anđela, odnosno tri golobrada ili bradata muškarca. Ovi prikazi datiraju od ranokršćanske i bizantske umjetnosti, a u kasnijim su razdobljima na području Zapadne crkve rijetki.³ Prvim prikazom ovog tipa, ujedno i najranijim poznatim prikazom Svetog Trojstva uopće, smatra se sarkofag iz Lateranskog muzeja, sa scenom stvaranja Adama i Eve.⁴ Datiran u kraj 4.

² Adolphe DIDRON, *Iconographie Chrétienne – Histoire de Dieu*, Paris, 1844., str. 499.

³ Radoslav GRUJIĆ, Ikonografski motiv sličan induskom Trimurtiu u staroj srpskoj likovnoj umjetnosti, *Tkalčićev zbornik I*, Zagreb, 1955., str. 99-109, na str. 101-103; Branko FUČIĆ, Trojstvo, u: (ur.) Anđelko Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1985., str. 571-572.

⁴ Adolf KRÜCKE, Über Einige Angebliche Darstellungen Gottvaters im Frühen Mittelalter, *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 10, Marburg, 1937., str. 5-36, na str. 8, sl. 5; Adelheid HEIMANN, Trinitas Creator Mundi, *Journal of the Warburg Institute* 2-1, 1938., str. 42-52, na str. 43-44, sl. 4a.

stoljeća – dakle nedugo nakon Nicejskog sabora koji verificira učenje o Svetom Trojstvu – prikazuje Boga kao velikodostojanstvenika na prijestolju, kojemu lijevo i desno stoje dva muškarca jednakog izgleda. Kako se doista radi o trima božanskim osobama, svjedoči njihovo usklađeno sudjelovanje u stvoriteljskom činu. I dok će na Zapadu nakon ovog prvog primjera ovaj tip prikaza Boga nestati na gotovo tisuću godina, on će živjeti dalje u Bizantu i kasnije na području Istočne crkve, gdje će razviti različite inačice. Popularan će biti prikaz Boga, kao trojice anđela (ili tri mladića). Podsjećamo na prikaz tri mladića kod Abrahama u lijepoj sinkronoj sceni u crkvi San Vitale u Raveni (Post 18:1-15) (sl. 1),⁵ a iz kasnijeg razdoblja ortodoksne crkve,

Sl. 1 Ravena, San Vitale, *Tri mladića kod Abrahama, Abrahamova žrtva*, 6. stoljeće

Fig. 1 Ravenna, San Vitale, *Abraham entertaining three angels, Sacrifice of Isaac*, 6th century

ikonu Rubljova iz 15. stoljeća na kojoj su prikazana tri anđela kao sveto Trojstvo.⁶ Na zapadu prikaz Boga kao trojice muškaraca vraća se u romanici. Primjer je romanički timpanon opatije 'Aux-dames' u Caenu, s prikazom prijestolja na kojem sjede tri bradata muškarca. Tri muškarca s malim bradicama sjede na zajedničkom prijestolju u francuskom iluminiranom rukopisu iz 12. stoljeća, tzv. *Hortus Deliciarum*: potpuno su jednaki, osim što srednji ima vidljive stigme – rane od raspeća. To ga identificira kao drugu božansku osobu, Sina.⁷ Ovakva jednakost sve tri božanske osobe, koja

potpuno odgovara teološkoj doktrini bit će u kasnijim ikonografskim tipovima drastično narušena.

Sl. 2 Ptuj, prošteniška crkva svetog Jurja, luneta sjevernog portala s prikazom *Prijestolja milosti*, 15. stoljeće

Fig 2 Ptuj, Saint George's Church, Thorne of Mercy portrayal on the northern portal lunette, 15th century

Drugi tip u kojemu su pojedine božanske osobe prikazane različito, prikaz je ljudskog bradatog lika Boga Oca, s golubom Duha Svetoga i s ljudskim likom Krista (sl. 2). Krist je u ovoj inačici ili u sceni krštenja ili razapet na križ, kojega podržava Bog Otac.⁸ Ovaj posljednji tip, tzv. *Prijestolje milosti* (Gnadestuhl), pojavljuje se negdje u 11.-12. stoljeću, a postaje posebno popularan u kasnom srednjem i ranom novom vijeku.⁹ Uporište za prikaze u kojima se Duh Sveti pojavljuje kao golub je u Mt 3:13-17. Kompozicija s bradatim Bogom Ocem, Isusom i golubom Duha Svetoga pojavljivat će se često u sceni krunjenja Bogorodice,¹⁰ a u baroku će gotovo redovno krasiti atike glavnih oltara ili propovjedaonica. Bog Otac i Isus na dvojnog prijestolju s golubom koji lebdi između njih, uprizorenje je doktrine apostolskog vjerovanja, ...*sjedi s desne Ocu...*¹¹. Zanimljivost izdvajanja božanskih osoba kao posebnih ikonografskih motiva je Bog Otac, bradati starac na prijestolju uz ili iznad Isusa, s trokutastom aureolom, koja ga u velikom broju prikaza izdvaja od

5 Sve fotografije snimio je autor teksta.

6 Alexander VOLOSHINOV, "The Old Testament Trinity" of Andrey Rublyov: *Geometry and Philosophy*, Leonardo 32-2: Cambridge (USA), 1999., str. 103-112; usp. također H. P. GERHARD, *Welt der Ikonen*, Recklinghausen, 1963., sl. na str. 101.

7 DIDRON, *Iconographie Chrétienne – Histoire de Dieu*, str. 540-541, sl. 137; Heike WILLEKE, *Ordo und Ethos im Hortus Deliciarum*, disertacija, 2. Bd., Hamburg, 2003., Abb. 5; Nekoliko varijanti krunjenja Bogorodice s ovim istim tipom Svetog Trojstva naslikao je Jean Fouquet: Barbara NEWMANN, *Intimate Pieties: Holy Trinity and Holy Family in the Late Middle Ages*, *Religion & Literature* 31/1, Flanner Hall, 1999., str. 77-101, sl. 1.

8 DIDRON, *Iconographie Chrétienne – Histoire de Dieu*, na str. 567-570, sl. 144, 145, 146.

9 Opširnije: W. L. HILDBURGH, A Mediaeval Bronze Pectoral Cross: Contributions to the Study of the Iconography of the Holy Trinity and of the Cross, *The Art Bulletin* 14/2, 1932., str. 79-102, na str. 83 id., sl. 6-10, 12-13; FRANCIS, *The Holy Trinity*.

10 Krunjenje Bogorodice pojavljuje se na reprezentativnom mozaiku apside crkve S. Maria in Trastevere u Rimu. Mozaik je datiran u 12. stoljeće, NEWMANN, *Intimate Pieties: Holy Trinity and Holy Family in the Late Middle Ages*, str. 82-83.

11 DIDRON, *Iconographie Chrétienne – Histoire de Dieu*, str. 562-563, sl. 143.

svih ostalih, pa čak i od Isusa (sl. 3).¹² Ukazuje li ovaj mali detalj likovnim jezikom na poseban položaj Boga Oca, kojega on zauzima u Svetom Trojstvu, unatoč dogmi o potpunoj jednakosti sve trojice? Neki se, naime, navodi u Novom zavjetu mogu raznoliko tumačiti, čak i kao dovođenje u pitanje jednakosti božanskih osoba, npr. Iv 14:28 najizravnije: *Moj je otac veći od mene*. Jednako tako i Mt 24:36, *A o onom danu i času nitko ne zna, pa ni anđeli nebeski, ni Sin, nego samo Otac*.

Sl. 3 Križevci, katedrala Svetog Trojstva, mozaik na pročelju, *Sveto Trojstvo*, 19. stoljeće

Fig 3 Križevci, Cathedral of the Holy Trinity, mosaic on the façade, the Holy Trinity, 19th century

Crkveni umjetnici nisu bili učeni teolozi, jednako kao i mnogi pučki dušobrižnici, župnici, redovnici i propovjednici, te su im šareni prikazi Svetog Trojstva predstavljali tek nebesku nadgradnju prikaza zemne hijerarhije, kraljeva, kraljica, prinčeva i princeza. Pored odraza zemne hijerarhije, koja rezultira prikazima Boga Oca kao okrunjenog bradatog kralja sa zlatnom jabukom u ruci, nije zanemariva niti žilavo održavana tradicija poganske ikonografije, motiva različitih trojstava koja u mnogih naroda vladaju vrhovima mnogo-božićkih panteona.¹³

Tijekom 15. stoljeća u kontekstu tzv. *Napuljske škole*, Bog se prikazuje kao hibridno biće s elementima sve tri božanske osobe.¹⁴ Bog je prikazan kao čovjek, čija glava ima dva suprotno postavljena lica, staračko

bradato (Otac), mladenačko (Sin), a iza leđa širi mu se par krila (Duh Sveti). Glava ovog Boga uvelike podsjeća na rimskog boga Janusa, božanstva s dva lica, često također različite životne dobi, koje čuva vrata, gledajući istovremeno tko ulazi, a tko izlazi. Janus je također i bog početka i završetka, bog prvog mjeseca u godini (Janus = Januar), te je poveznica s ovim Janusom – Svetim Trojstvom u sceni Stvaranja više nego slučajna. Iako ova kratkotrajna škola sa samo nekoliko prikaza ne vrši nikakav širi utjecaj na ikonografiju Svetog Trojstva, za nas je bila zanimljiva jer je naša glavna tema treći način koji prikazuje Boga kao jednu osobu s tri glave / lica.

Nema razloga povezivati *Napuljsku školu* s prikazom Boga s tri lica, mada se u oba slučaja pojavljuje ideja jedne glave s više lica. Prikaz trolične glave Boga (*Tricephalos*), ima mnogo dublji razvoj, neovisan o *Napuljskoj školi*. Danas je malo poznat, jer je Tridentinskim koncilom zabranjen, dapače, proglašen heretičkim i blasfemičnim, te je za pretpostaviti da su mnogi takvi prikazi trojednog Boga, kasnije uništeni.¹⁵ Štoviše, još u 18. stoljeću traje borba papā protiv svetogrđnih prikaza Svetog Trojstva: 1745. papa Benedikt XIV. ima potrebu svojom bulom podsjetiti i osnažiti zabranu koju je izrekao njegov prethodnik.¹⁶

Istovremeno, na području istočne kršćanske ikonografije, gdje papini ukazi nisu imali posljedice, ovaj je prikaz stekao popularnost, posebno u ikonama, te se žilavo održao kroz sljedeća stoljeća. Kako je papin proglas vjerojatno temeljito provođen, na području Zapadne crkve, preživjele su uglavnom neuočljive romaničke plastike manjih dimenzija, po fasadama crkava i samostana, te zidne slikarije koje su nakon zabrane, bile prebijeljene ili preslikane prihvatljivijim motivima. U romaničkoj Francuskoj velik je broj prikaza *Tricephalosa*: Konzolu i rebra svoda u crkvi Svetog Martina u Aujacu nosi lik s četiri oka, tri nosa i tri brade. Nije ovo jedini intrigantni prikaz u ovoj romaničkoj crkvi: sve obiluje od iskeženih demona, mitskih grifona i

12 Isto, str. 571-572, sl. 147; Barbier De MONTAULT, *Traité d'iconographie chrétienne*, Tome I., Paris, 1898., str. 33, tabla I. sl. 4; Trokutasta aureola obilježje je Boga Oca u mnogim klasičnim prikazima stvaranja svijeta, ups. Jacopo della Quercia, portal Svetog Petronija u Bologni.

13 Poseban položaj Boga Oca nerijetko dovodi do pomutnje da li je u nekim scenama, npr. stvaranje svijeta, bio prikazan Bog kao potpunost ili samo božanska osoba Boga Oca: MONTAULT, *Traité d'iconographie chrétienne*, str. 31; KRÜCKE, *Über Einige Angebliche Darstellungen Gott-Vaters im Frühen Mittelalter*, str. 5.

14 HEIMANN, *Trinitas Creator Mundi*, str. 48-49, sl. 6a.

15 Iako je Tridentinski koncil i ovaj ikonografski motiv, poput nekih drugih, isključio iz kršćanske ikonografije, čini se da se ovaj popularni prikaz i dalje žilavo održavao, buduće je papa Urban VIII. imao potrebu bulom iz 1628., izričito zabraniti prikazivanje Boga s tri lica na jednoj glavi, te dapače baciti anatemu i zatražiti uništenje ovakvih prikaza: DIDRON, *Iconographie Chrétienne – Histoire de Dieu*, str. 559-560; Raffaele PETTAZZONI, *The Pagan Origins of the Three-Headed Representation of the Christian Trinity*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 9, London, 1946., str. 135-151, na str. 151; GRUJIĆ, *Ikonografski motiv sličan induskom Trimurtiu u staroj srpskoj likovnoj umetnosti*, str. 107; FUČIĆ, *Trojstvo*, str. 571-572.

16 DIDRON, *Iconographie Chrétienne – Histoire de Dieu*, str. 560; PETTAZZONI, *The Pagan Origins of the Three-Headed Representation of the Christian Trinity*, str. 151.

zmajeva, a nad jednim od portala nalazi se nadvratnik kojeg ukrašavaju tri anđela.¹⁷ Slična je konzola u romaničkoj crkvi u Genouilléu, koja umnogome po ikonografskom repertoaru arhitektonske plastike podsjeća na prethodnu.¹⁸ Obje su crkve datirane u 12.-13. stoljeće. U opatiji Fontdouce također se nalazi romanički *Tricephalos*, figuralna konzola s četiri oka i tri nosa i usta.¹⁹ U Aubeterre sur Dronne, nalazi se prikaz *Tricephalosa*, čija glava s tri lica ima životinjsko tijelo.²⁰ Radi se o konzoli koja drži slijepe arkade na pročelju, te se ovdje treba zaustaviti: ovaj nas prikaz upozorava da *Tricephalose* treba s velikim oprezom povezivati s prikazima Svetog Trojstva. Barem polovina ovih prikaza zapravo su demoni i apokaliptičke nemani koje u korespondentnom univerzumu predstavljaju negativnu ravnotežu Svetom Trojstvu. Naime, prema pravilu analogije, trojedni, troglavi, odnosno trolični Bog ima svoju tamnu korespondenciju u prikazivanju troglavog Sotone.²¹

Sve ove nabrojene crkve i samostani nalaze se na relativno uskom geografskom području, u dolini rijeke Garone u povijesnoj provinciji Akvitaniji. Pored pojave istog motiva po Provansi i Španjolskoj, očuvano je i više prikaza *Tricephalosa* u romaničkim i ranogotičkim iluminiranim rukopisima.

Mali je broj očuvanih zidnih slikarija s motivom *Tricephalosa*, mada ih je vjerojatno iz razdoblja gotike i renesanse bilo znatno više. Lijep primjer ovog tipa prikaza Svetog Trojstva sačuvan je u Giornicu, kanton Ticino u Švicarskoj, u crkvi Svetog Nikole. Romanička apsida s kupolastim svodom oslikana je 1478., sa središnjim motivom Krista u slavi, okruženog evanđelistima.²² U polukružnom zidu apsida prikazani su sveci, a oko središnjeg prozora prikazan je lijevo titular crkve, sveti Nikola, a s desne strane scena Raspeća. U uskom prostoru iznad prozora prikazana je glava s četiri oka, te trojim nosovima i ustima. Sličan je prikaz na

zidnoj slikariji iz 15. stoljeća, u jednoj crkvi u Perugiji.²³ Jednak ikonografski tip Svetog Trojstva nalazimo na zidnoj slikariji u Svetom Petru u Bazelu.²⁴

Zidne slikarije na Kalniku – motiv *Tricephalosa*

Sl. 4 Kalnik, Sveti Brcko, prikaz Svetog Trojstva kao *Tricephalosa*, 16. stoljeće

Fig 4 Kalnik, Saint Brice, portrayal of the Holy Trinity as *Tricephalos*, 16th century

Polovinom 20. stoljeća otkriven je 'blasfemični' prikaz svetog Trojstva u župnoj crkvi na Kalniku, naknadno prebijeljen i tako očuvan do današnjeg dana (sl. 4).²⁵ Slična je sudbina bila jednog obližnjeg prikaza, onog u susjednoj Republici Sloveniji, u Prekmurju. U župnoj crkvi u Murskoj Soboti loše je očuvan prikaz sličan motivu Pantokratora, s tri lica na glavi, odnosno četiri oka (sl. 5).²⁶ Ovaj je prikaz smješten na svodnom

17 Vidi: http://www.eglises-en-charente-maritime.fr/aujac_eglise_saint-martin.html (pregledano: studeni 2013.).

18 Vidi: http://chapiteaux.free.fr/TXT_Genouille.html (pregledano: studeni 2013.).

19 Vidi: http://chapiteaux.free.fr/TXT_Fontdouce.html (pregledano: studeni 2013.).

20 Vidi: http://chapiteaux.free.fr/TXT_aubeterre.html (pregledano: studeni 2013.).

21 DIDRON, *Iconographie Chrétienne – Histoire de Dieu*, str. 520-521, sl. 134, 135; PETTAZZONI, *The Pagan Origins of the Three-Headed Representation of the Christian Trinity*, str. 150-151. Dramatičan pjesnički prikaz troličnoga Sotone daje Dante u svojoj *Božansvenoj komediji*, XXIV. pjevanje Pakla: *Oh quanto parve a me gran maraviglia quand'io vidi tre facce a la sua testa!*; Ovaj opis prati i mnoštvo suvremenih i kasnijih likovnih prikaza, ponekad i kao ilustracije Danteovog djela.

22 Izvor: [http://it.wikipedia.org/wiki/Chiesa_di_San_Nicolao_\(Giornico\)](http://it.wikipedia.org/wiki/Chiesa_di_San_Nicolao_(Giornico)) s reprodukcijom (pregledano: rujan 2013.).

23 Podrobniji podaci nedostupni. Reprodukcijska stranica: <http://en.wikipedia.org/wiki/Trinity> (pregledano: rujan 2013.).

24 Helmut LAMMER, Mohammed BOUDJADA, *Steinerne Rätsel*, München, 2003., sl. 105-107.

25 Ana DEANOVIĆ, Otkriće kasnogotičkih zidnih slikarija u Kalničkom prezbiteriju, *Bulletin JAZU* 7, Zagreb, 1955., str. 6-13.

26 Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji IV – Vzhodna Slovenija*, Ljubljana, 2004., str. 140-144.

polju, uz trijumfalni luk, nadzirući ulaz u svetište (svevideći!).

Sl. 5 Murska Sobota, Stolna crkva, prikaz Pantokratora kao *Tricephalosa*, 14. stoljeće

Fig. 5 Murska Sobota, cathedral, portrayal of Christ Pantokrator as *Tricephalos*, 14th century

Kalnički *Tricephalos* dio je ciklusa slikarija kojima je oslikano čitavo svetište izgrađeno početkom 16. stoljeća,²⁷ točnije 1518.,²⁸ što ujedno daje okvir za datiranje ovih slika. Ciklus zidnih slikarija ispunjava svod na dva križnorebrasta jarma, te zidove. Dio oslika je uništen vlagom, te pregradnjama koje je svetište otrpjelo kroz stoljeća. Na svodu su prikazani anđeli i evanđelisti oko Krista u slavi, te sunce i mjesec (sl. 6). Upada u oči potpuno asimetričan raspored evanđelista,

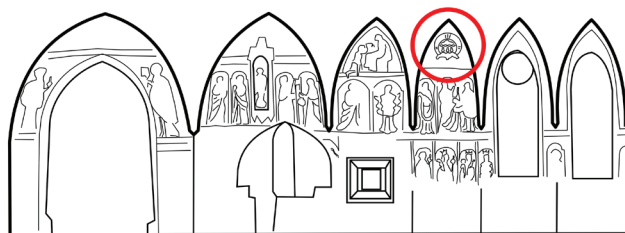
Sl. 6 Kalnik, Sveti Brcko, prikaz Krista u slavi, 16. stoljeće

Fig. 6: Kalnik, St. Brice, portrayal of Christ in majesty, 16th century

27 Zdenko BALOG, Kasnogotička obnova crkve svetog Brcka na Kalniku, *Kaj* 1-2, Zagreb, 1996., 87-102.

28 Prema Župskoj spomenici iz 19. stoljeća 'Ecclesia Scti Briccii fundata A. D. 1518', što prihvaćaju kao podatak o početku gradnje Kukuljević i Gundrum, prema: Katarina HORVAT LEVAJ, *Kalnik u: Žarko Domljan (ur.), Križevci-grad i okolica. Umjetnička topografija Hrvatske*, Križevci: Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1993., str. 333, nap. br. 11.

što je krajnje neuobičajeno. Na zidovima u registrima su razmještene kolone djevice i mučenica (donji registar), iznad njih apostoli, a iznad njih različite scene, poput donatora koji se klanjaju titularu, svetom Brikciju (Brcku). Na ovoj razini, u lijevoj kosoj stijeni apside, nalazi se *Tricephalos*, lik Svetog Trojstva s tri nosa i četiri oka (sl. 7). Uočavamo da je i ovaj prikaz postavljen izvan očekivanog simetričnog položaja.

Sl. 7 Kalnik, Sveti Brcko, Raspored zidnih slikarija u svetištu – naznačeno je mjesto prikaza Svetog Trojstva

Fig. 7 Kalnik, St. Brice, arrangement of wall paintings in the sanctuary with the position of the portrayal of the Holy Trinity marked with a red circle

Slikarije su rad provincijalnog majstora, koji se služi grubim potezom i uskom paletom zemljanih boja, majstora, koji vjerojatno ne osmišljava ikonografski program zadanih motiva sâm, nego precrtava predloške. Čini se da niti naručilac nije bio teološki dovoljno obrazovan kako bi davao detaljnije smjernice slikaru. Predlošci su mogli biti preuzeti iz drugih oslikanih crkava, na što posebno ukazuje odnos ove crkve i crkve svetog Nikole u Murskoj Soboti.

Crkva u Murskoj Soboti, točnije njeno malo gotičko svetište na jedan jaram, koje je ostalo očuvano nakon temeljite obnove i proširenja crkve, oslikano je ciklusom zidnih slikarija u 14. stoljeću.²⁹ Postoje i manji tragovi starijeg ciklusa slikarija, koje ovog časa nisu predmet našeg interesa. Na svodu, te vezano uz svod, na gornjim dijelovima zidova i trijumfalnog luka, nalazi se jedinstven ciklus Krista u slavi, simbola evanđelistā i likova anđela, te sunce i mjesec. Tu je također, nažalost veoma oštećen, lik *Tricephalosa* ikonografskog tipa Krista u slavi. Također se radi o tipu glave s tri nosa i četiri oka, te je zanimljivo da je ovaj lik smješten, ne na vidljivo mjesto pogledu onog tko ulazi u svetište, nego nasuprot, na svodno polje uz zapadni zid svetišta, iznad trijumfalnog luka. Utisak je da je ovo lice više postavljeno da *gleda* nego da bude gledano. Na trijumfalnom luku pored ovog lika na svodnom polju, nalazi se ponovljeni lik Krista u slavi na prijestolju. Ovakvo redundantno ponavljanje podsjeća na slične kompozicijske situacije u crkvi na Kalniku.

29 HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji IV – Vzhodna Slovenija*, str. 140-144.

Iako ova dva ciklusa zidnih slikarija dijeli poldrug stoljeća, ima više nego jedan razlog da tražimo moguće poveznice: Ponavljanje lika Krista u slavi na vrhu trijumfalnog luka i kontaktnog svodnog polja u Murskoj Soboti – od kojih je u jednom objedinjen ikonografski tip *Tricephalosa* – jedanko se ponavlja na dva svodna polja koja se dodiruju u crkvi na Kalniku. Na Kalniku se ponavlja i lik *Tricephalosa* –doduše nešto drugačije lociran, na zidu apside – činjenica koja nas je i potakla na dalje komparativno istraživanje oba ciklusa. Kaotičan raspored anđela i evanđelistâ u Kalniku, ne nalazi, doduše svoj pandan u Murskoj Soboti, ali sami prikazi simbola evanđelista i anđela oblikom su veoma slični. Ima i drugih detalja: način kako anđeli podignutim rukama podržavaju mandorlu Kristove slave, potpuno je jednak na oba ciklusa slikarija, zatim krila i obrada perja na krilima simbola evanđelistâ i anđela, te način kako krila popunjavaju segmentne oblike svodnih polja (sl. 8-9), potom detalji likova svetica, poput pletenica koje se spuštaju niz ramena (sl. 10-13). Tu je također i veći dio polja dekorativno popunjenih

Sl. 8 Kalnik, Sveti Brcko, *Anđeo koji podržava mandorlu*, 16. stoljeće

Fig. 8 Kalnik, St. Brice, Angel supporting the mandorla, 16th century

površina, mada su same dekoracije različitog tipa i različite razine likovnog promišljanja. Sve ovo, naravno,

Sl. 9 Murska Sobota, Stolna crkva, *Anđeli svirači*, 14. stoljeće
Fig. 9 Murska Sobota, cathedral, Angel musicians, 14th century

Sl. 10 Kalnik, Sveti Brcko, *Sveta Magdalena*, 16. stoljeće
Fig. 10 Kalnik, St. Brice, St. Mary Magdalene, 16th century

ne ukazuje na neku žilavu nit koja bi povezivala više od stoljeća vremenske razlike i naraštaje slikarskih radionica, nego prije na slikara koji je, prije zahtjevnog zadatka oslikavanja svetišta, napunio blok skicama drugih svetišta sa sličnim tematskim zadacima. Ovo ujedno može biti objašnjenje kako bi se neobičan lik trostrukog lica našao pod kistom provincijalnog neobrazovanog majstora.

Sl. 11 Murska Sobota, Stolna crkva, *Sveta Doroteja*, 14. stoljeće
Fig. 11 Murska Sobota, cathedral, *St. Dorothy*, 14th century

Sl. 12 Kalnik, Sveti Brcko, *Sveci i donator*, 16. stoljeće
Fig. 12 Kalnik, *St. Brice, Saints and the donor*, 16th century

Sl. 13 Murska Sobota, Stolna crkva, *Povorka svetaca i svetica*, 14. stoljeće

Fig. 13 Murska Sobota, cathedral, *Procession of saints*, 14th century

Među svim ovim navedenim sličnostima, ipak je najuočljiviji ponavljani lik *Tricephalosa*. Ovaj intrigantni ikonografski tip, koji je izazvao gnjev i progon rimskih papā, vuče duboke korijene iz mračnih poganskih stoljeća, te se kao dvije grane iz istog debla, razvija u prikaz Svetog Trojstva i Sotone. Bez obzira na ostale navedene sličnosti Kalnika i Murske Sobote – od kojih niti jedna zasebno ne bi upala u oči, nego im je djelovanje više sinergijsko – samo pojava *Tricephalosa* bila bi dovoljan povod komparativnoj analizi.

Soboški *Tricephalos* posebno je zanimljiv, jer preuzima ikonografiju Krista u slavi, te time dopušta da u ovom prikazu *Trojednoga* prevlada druga božanska osoba. Često je miješanje prikaza Boga Oca i Boga kao ukupnosti sve tri božanske osobe, te se mogu pojaviti nejasnoće, radi li se o namjeri slikara da prikaže jedno ili drugo. Takve pomutnje, međutim, ne postoje u slučajevima druge dvije božanske osobe.³⁰ *Tricephalos* u crkvi svetog Nikole u Giornicu ima aureolu sa upisanim križem, koja je inače rezervirana za Krista, a jednaka je i kompozicija *Tricephalosa* u Perugiji, no ni na jednom od ovih prikaza nema drugih elemenata koji bi jačali sumnju u svetrojni identitet prikazanog lika Boga.

30 Na ovom mjestu opet podsjećamo na trokutastu aureolu, koja se pojavljuje kao obilježje Boga u njegovoj potpunosti sve tri božanske osobe, ali i, posebno u kasnijim razdobljima, kao obilježje Boga Oca. Tako se trokutasta aureola pojavljuje u prikazu Boga tipa *Tricephalos*, koji ne ostavlja nikakvu sumnju da su mišljene sve tri božanske osobe, MONTAULT, *Traité d'iconographie chrétienne*, sl. 230. Slično i već spomenuti re-ljefi Jacoba della Quercie u Bolonji. S druge strane, Bog Otac u scenama krunjenja Bogorodice, npr. na oltaru župne crkve u Boljunu, na glavnom oltaru pavlinske crkve u Lepoglavi, itd.

Na području Istočne crkve ovakvi se prikazi neometano održavaju i nakon papinskih zabrana, te je četverooki i tronosni lik Boga čest motiv ikona. Zabilježene su ikone na području sjeverne Hrvatske, u okolini Križevaca,³¹ no njihovu pojavu ne treba dovoditi u vezu s pojavom kalničkog *Tricephalosa*.

Prije zaključnih misli o kalničkom Svetom Trojstvu, kratko ćemo se osvrnuti na neke pretkršćanske izvore ikonografskog tipa *Tricephalosa*, koji, kako se čini, predstavljaju zajedničko izvorište prikazima Svetog Trojstva i troglavog Sotone.

Izvori ikonografije *Tricephalosa*

Ikonografija božanstva s tri lica/glave nije izvorno kršćanska, već su njeni korijeni duboko pretkršćanski: likovi s tri lica, odnosno tri glave na jednom trupu pojavljuju se u širem mediteranskom, pa i srednje- i sjevernoeuropskom prostoru znatno prije nego su taj način preuzeli kršćani.³² Troglava ili trolična božanstva ispunjuju ovaj kulturni prostor od davnih početaka u dolini rijeke Inda, pa preko *plodnog polumjeseca*, sve do Kelta i krajnjeg sjevera, mitske Hiperboreje. Ne manje zanimljivo od same ikonografije troglavih božanstava je i njihova prateća teologija: gotovo u pravilu na vrhu različitih politeističkih panteona javlja se neki oblik trojstva.³³ Ili su to tri brata, odnosno različit broj braće i sestara, ali ukupno tri, koji sjede na vrhu neba, ili je to biće s tri glave / lica, koje već intrigantno anticipira kršćansku dogmu, ili naprosto tri božanstva nedjeljive vrhovne uloge u upravljanju trima razinama univerzuma. Važno je napomenuti da i stari Slaveni u svom poganskom panteonu poznaju troglavi lik, koji se, shodno tome i naziva Triglav.

Iako nije sačuvan niti jedan originalni likovni prikaz Triglava, dokumentirano je da je doista kod Slavena bilo čašćeno božanstvo tog imena, koje su prikazivali s tri glave.³⁴ U opisu misionara, koji su prilikom pokršćavanja poganskih Slavena uništavali njihove hramove, nalazi se i opis uništavanja hrama Triglava u Szczecinu³⁵. Prema opisu, idol boga Triglava ... *summo paganorum deo Trigelawo dicatus, tricapitum habebat simulacrum, quod aurea cidari oculos et labia contegebat*³⁶..., to jest, bio je obožavan u liku idola s tri glave. U posljednje vrijeme iznesena je zanimljiva teza o stupu srama u Vinici, tzv. *prangeru*, koji je izvedena kao trobridi stup sa tri muške glave, koje gledaju na tri strane (sl. 14-15). Odustajući od tradicionalnih interpretacija ovog prangera kao rustičnog baroknog djela, navodno datiranog 1643. godinom, autori vinički pranger smatraju mnogo starijim, pa možda i pred-srednjovjekovnim radom, koji je sekundarno prerađen za svoju poznatu svrhu. Ovaj stup doista slični na opis poganskog slavenskog Triglava, a Orfejev spomenik iz Ptuja pokazuje kako je antički spomenik bio korišten kao stup srama.³⁷ Tradicija šovanja Triglava, kao uostalom i ostalih pretkršćanskih božanstava Slavena nije preživjela u kultu, koji je temeljito iskorijenjen: kao i slične poganske tradicije drugih kultura i naroda, nalazimo je u narodnim običajima, transformiranim ikonografskim temama i kršćanskim blagdanima, te u žilavoj podlozi geografskih imena. Triglav je višekратно zabilježen kao toponim: najviši vrh Julijskih Alpa, 2864 metra visoka planina zove se Triglav, dok je Troglav 1913 metara visok vrh Dinare na granici Hrvatske i Bosne i Hercegovine, jednakog imena kao i 1178 metara visoka planina u središnjoj Srbiji.

Treglava je selo kod Virovitice, a Trojeglava kod Daruvara.³⁸ Pored Divače nalaze se lokaliteti Triglavca

31 Zabilježene su u selima Povelici, Gornje Sredice i Široko Selo, okolica Svetog Petra Čvrsteca. Još jedna ikona poznata iz sjeverne Hrvatske s istim motivom bila je ranije pohranjena u Hrvatskom povijesnom muzeju, vidi: GRUJIĆ, Ikonografski motiv sličan induskom Trimurtiu u staroj srpskoj likovnoj umetnosti, str. 103-105, sl. 15a, 15b, 16b.

32 Je li ova okolnost potakla pape da se tako žestoko obruše na prikazivanje trojednog Boga na ovaj poganski način, ostaje za istražiti. No to je svakako moguće, obzirom na žestinu kojom su se obrušili na blasfemičan način prikazivanja Svetog Trojstva. S druge strane, činjenica je da mnogi drugi motivi, očigledno poganske provenijencije nesmetano preživljavaju u kršćanskoj ikonografiji.

33 Na primjer, babilonska trijada Nimrod, Tamuz i Semiramida, te u području *plodnog polumjeseca* također slična egipatska trijada Oziris, Horus i Izida. Ima primjera u kojima svijetom vlada troje braće, kao što je slučaj sa grčkim bogovima Zeusom, Posejdom i Hadom, koji vladaju trima sferama svijeta. Hinduistička trijada Brahma, Šiva i Višnu primjer je harmoničnog troosobnog božanstva koje djeluje jedinstveno. Opširnije: Ermory B. LEASE, The Number Three, Mysterious, Mystic, Magic, *Classical Philology* 14-1, 1919., str. 56-73.

34 Otvoreno je pitanje interpretacije troglavog idola iz Vačana, koji se čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Opširnije: Vladimir P. GOSS, The Three-Header from Vačani, *Starohrvatska prosvjeta* 36, Split, 2009., str. 35-54.

35 Opširnije: Raffaele PETTAZZONI, *L'essere supermo nelle religioni primitivi* /njemački prijevod: *Der allwissende Gott*, Frankfurt, 1956., str. 106-107; Mihai DRAGNEA, Some Considerations Regarding the Slavic God Triglav, *Analele Universitatii 'Ovidius' 8*: Constantza, 2011., str. 21-26.

36 Ebbo, *Vita Ottonts episcopi Bambergensis*. III, 1. Ed. Jaffe, Monumenta Bambergensis (Bibliotheca rerum Germanicarum 5, 1869) P. 580-692; ed. Wikarjak-Liman, Monumenta Polonice historica, ser. novas 7, 2 (1969.).

37 Opširnije: Ivana PEŠKAN, Vesna PASCUTTINI-JURAGA, Vinica i Pranger, *Starohrvatska prosvjeta* 38, Split, 2011., str. 283-296, na str. 288-292.

38 Marko SNOJ, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana, 2009., str. 439, pod natuknicom „Triglav“, navodi još neke toponime istog korijena. Međutim, prema njegovom mišljenju, ime Triglav dolazi od karakteristične konfiguraci-

Sl. 14 Vinica, sramotni stup 'pranger'

Fig. 14 Vinica, the pranger – column used for shaming

Sl. 15 Vinica, sramotni stup 'pranger'

Fig. 15 Vinica, the pranger – column used for shaming

i Mala triglavca.³⁹ No, podsjećamo, povijest tricefalnih božanstava i idola seže dublje u povijest.

Prikaze *Tricephalosa*, božanstva s tri glave na jednom trupu ili tri lica na jednoj glavi, pratimo od drevnih civilizacija euroazijskog prostora: među najranije poznate prikaze spada votivni pečatnjak iz vremena kulture Mohenjo-Daro (3. tisućljeće prije Kr.), gdje je prikazan muški lik, božanstvo ili demon s glavom okrenutom *en-face*, na kojoj se s obje bočne strane nalaze

je, prema kojoj Triglav doista djeluje kao da ima tri istaknuta vrha, te nema nikakve veze s božanstvom istog imena. Takvim mišljenjem autor je ponešto usamljen. Usp: Boštjan ŠAVER, *Planinske podobe slovenstva in kulturni pomen Triglava*, Magistersko delo (mentor: Mitja Velikonja), Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2004., str. 196-202; GOSS, *The Three-Header from Vačani*, str. 39.

39 Boris ČOK, *Opis poganskega obreda v Spodmolu Triglavca*, *Studia mythologica slavica* XIII: Ljubljana, 2010., str. 309-312; Ladislav PLACER, *Triglavca, kraj češčenja plodnosti – poizkus etimologije Divače*, *Studia mythologica slavica* XIII: Ljubljana, 2010., str. 313-323; Boris ČOK, Ladislav PLACER, *Trhlovec – lokavska Triglavca*, *Studia mythologica slavica* XIV: Ljubljana, 2011., str. 371-378.

još po jedno lice.⁴⁰ Vrhovno mezopotamsko božanstvo, Marduk, ima četiri oka i četiri uha, no u ovom slučaju, vjerojatno, radi se o simboličkom izrazu njegove mogućnosti da istovremeno gleda na sve strane i čuje sve.⁴¹ Općenito, odlika božanstava da ih se prikazuje s više očiju, odnosno više lica koja su okrenuta na različite strane, ne ukazuje izvorno na njihovu višeosobnost, nego na njihovo svojstvo da znaju sve i vide sve. Ova kvaliteta, važna je u evoluciji božanstava, te predstavlja jedan od ključnih koraka od lokalnih – uz stvari, akcije ili gradove, odnosno narode vezanih božanstava – prema univerzalnom, transcendentnom pojmu božanstva, koje će konačno evoluirati u monoteističku predodžbu svijeta.⁴² Sveznanje, odnosno svevidenje i svečujenje, snažno je imanentno i kršćanskom Bogu: Job 31:4; Heb 4:13, mada se čini da je donekle ograničeno na prvu božansku osobu, Boga Oca, Mt 24:36; 1

40 PETTAZZONI, *L'essere supermo nelle religioni primitive*, sl. 3.

41 Isto, str. 29.

42 Isto, na više mjesta.

PT 3:18; 2 Tim 4:1.⁴³ Možemo li povezati svevidnost bogova – kao svojstvo koje svoj vidljiv izraz nalazi u polikefalnim idolima i prikazima – s istim svojstvom, koje kršćanski Bog nasljeđuje zajedno s trikefalnim likom Svetog Trojstva?

Povezanost svevidnosti sa većim brojem očiju, odnosno lica, ili pak više glava na jednom tijelu, uvriježena je u poganskih božanstava: rimski bog Janus, zaštitnik prvog mjeseca u godini, zaštitnik kućnog praga, gleda prošlost i budućnost, ulaz i izlaz, što mu omogućuju dva lica na jednoj glavi,⁴⁴ galsko božanstvo *Cernunnos*, koje Julije Cezar obilježava kao *Mercurius*, svojom glavom s tri lica opravdava atribut *sveznajući*, kojim ga obilježavaju obožavaoci.⁴⁵ U ovo društvo priključuju se i slavenski Triglav, čijeg idola s tri lica su opisali misionari, a jednako tako i bog koji kod Slavena štiti vrhunce Svevid / Svantevid, koji ima četiri lica na četiri strane svijeta.⁴⁶ Svevid, koji štiti gorske vrhunce, tijekom kristijanizacije slavenskog prostora prepustit će svoje mjesto Svetom Vidu, što je samo jedan od tipičnih primjera ikoničke i semantičke transformacije mita u kršćansku doktrinu,⁴⁷ jednako kao i bog Veles, koji se ponovo pojavljuje u toponimiji transformiran u Vraga!⁴⁸

Zaključne misli – odnos kalničkog *Tricephalosa* spram fresaka u Murskoj Soboti

Pojava kalničkog *Tricephalosa* je iznimna: unatoč pojavama istog ikonografskog motiva u nekoliko bli-

sko grupiranih ortodoksnih crkvice nedaleko Kalnika⁴⁹ ovdje ne tražimo nikakve poveznice zbog dubokih kulturoloških razloga. Nisu, naime, uobičajene kulturne veze i razmjene ikonografskih motiva na liniji između katoličke i ortodoksnе crkve, budući se uzajamno smatraju raskolnicima, a sve do 20. stoljeća među njima leži i uzajamna anatema.

Drugačija je, međutim, situacija sa soboškim ciklusom fresaka, te – unatoč činjenici da smo moguće utjecaje isključili zbog velikog vremenskog razmi-moilaženja – moramo razmotriti moguć utjecaj s ove strane.

Je li kalnički *Tricephalos* naprosto precrtani soboški prikaz istog motiva ili je provincijski slikar na drugi način došao do ovog motiva? Ukazali smo gore na povezanost mnogih detalja zidnih slikarija starijeg soboškog ciklusa i mlađeg kalničkog. Ova je povezanost, ne samo u slučaju *Tricephalosa*, prevelika da bi bila svedena na opća stilska svojstva dvaju ciklusa zidnih slikarija. Uočili smo mnoštvo pojedinosti u izvedbi i kompoziciji kalničkih freski koje djeluju stilski priproste. U radu provincijalnih, lokalnih majstora, kakav je nesumnjivo bio i majstor kalničkog svetišta, ova pojava nije neuobičajena. Lokalni su majstori svoje iskustvo prikupljali prema mogućnostima, nisu se školovali na izvorima novih likovnih i stilskih koncepata. I možda baš u tom i takvom likovnom *backgroundu* našeg majstora vidimo poveznicu s poldrug stoljeće starijim soboškim freskama: lokalnom majstoru koji treba likovne i ikonografske uzore za zadatak koji je pred njime, stilska zaostalost soboškog ciklusa ne znači ništa. Preuzimajući bizaran ikonografski motiv *Tricephalosa*, kojeg tek djelomično razumije, na isti način preuzima i tipična gotička rješenja kompozicijskog popunjavanja svodnih polja uvjetovanih rešetkom rebrastog svoda. Iako je ova hipoteza po dovoljno elemenata prihvatljiva da nas to hrabri da je ovdje iznesemo, ne možemo iz toga zaključiti kojim je putem ova veza ostvarena: je li, naime, lokalni kalnički slikar u traženju motiva za svoj zadatak došao do Sobote ili je kalnički investitor angažirao za posao nekog prekmurskog majstora, jednako provincijalne vokacije, koji se koristi ikonografskim i kompozicijskim rješenjima koja poznaje iz svog zavičaja.

Na kraju još jedna napomena: u Pokrajinskom muzeju Maribor, u izloženoj zbirci uočio sam oslikani namještaj baroknog razdoblja s prikazom *Tricephalosa*. Ovaj detalj, koji je promakao posttridentinskoj cenzu-

43 Jednako tako i u Kur'anu, 3:5 *Allahu ništa nije tajna ni na Zemlji ni na nebu.*

44 PETTAZZONI, *L'essere supermo nelle religioni primitivi*, str. 36.

45 Phyllis FRAY BOBBER, *Cernunnos: Origin and Transformation of a Celtic Divinity*, American Journal of the Archeology 55/1, Boston, 1951., str. 13-51; PETTAZZONI, *L'essere supermo nelle religioni primitivi*, str. 37.

46 Petar SKOK, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb, 1950., str. 174-175; PETTAZZONI, *L'essere supermo nelle religioni primitivi*, str. 106.

47 SKOK, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, str. 174-175, 178; Ivan MUŽIĆ, Ostaci pretkršćanskog boga Vida na teritoriju Hrvata, *Starohrvatska prosvjeta* III/34, Split, 2007., 477-490. U novije vrijeme iznesene su ozbiljne kritike na uvriježeno mišljenje o supstitutu Sv(ant)evida kroz kult kršćanskog Svetog Vida. Štoviše, osporava se uopće postojanje kulta Sv(ant)evida u južnih Slavena: Vitomir BELAJ, Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti, *Studia ethnologica Croatica* 21, Zagreb, 2009., str. 169-197; Radoslav KATIČIĆ, Vidova gora i Sveti Vid, *Studia Mythologica Slavica* XIII, Ljubljana, 2010., str. 15-32.

48 Radoslav KATIČIĆ, Vražje Oko, *Studia Mythologica Slavica* XV, Ljubljana, 2012., str. 59-61.

49 GRUJIĆ, Ikonografski motiv sličan induskom Trimurtiu u staroj srpskoj likovnoj umetnosti, str. 103-105, sl. 15a, 15b, 16b.

ri, svakako je vrijedan pažnje. Bez obzira na kontekst i umjetničku razinu, svakako ukazuje na žilavo preživjelu predodžbu trolične glave, odnosno *Tricephalosa*. Nevažno je u kontekstu, radi li se o prikazu trojednog Boga, o nekom demonu ili o dekorativnom maskeronu, no svakako je živo svjedočanstvo o žilavo održavanoj predodžbi.⁵⁰

Summary

Reflections on the Tricephalos motif in St. Brice's Church in Kalnik

Key words: Kalnik, wall paintings, Holy Trinity, iconography, *Tricephalos*, Murska Sobota

The dogma of the Triune God is the basis not only of Cristian iconography, but also of Christian theology. A frequent stumbling block in the polemics between Christian denominations and other monotheistic religions on the polytheistic nature of Christianity, it consequently serves as Christian theologians' bastion for the defense of Christianity. At the same time, Christian visual arts try to keep up with theology and in their way defend the same doctrine in painting and describe the indescribable: the dogma of the Triune God. In the last one and a half millennia the Triune God or the Holy Trinity has been portrayed in visual arts in very different ways and the iconography of this motif has been developing in line with Christian theology. Different portrayals were put to the fore, discredited and even forbidden, parallel with the development of theology and Christian iconography.

The portrayal of God as a person with three heads or one head with three faces, the so called *Trichephalos*, was popular for some time among many other iconographic methods of portrayal. This motif originates from the Middle Ages and almost completely disappeared from Western Christian iconography after the Council of Trent.

This paper examines the relatively close occurrence of the same iconographic motif, the Holy Trinity portrayed as one head with three faces, in the parish church in Kalnik and the cathedral (then a parish church) in Murska Sobota. Furthermore, this group of occurrences found in the Kalnik area and the northern part of Slovenia is further strengthened by some independent examples of the *Tricephalos*, which the author comments on. Before shedding some light on this local theme, it is important to state again that the *Tricephalos* is just one of the iconographic variants of the portrayal of the inconceivable dogma of the Triune God – the Holy Trinity.

50 Ako uzmemo u obzir sveopću pojavu troličnih likova u kontekstu ranih civilizacija, na prostoru od Kelta do doline rijeke Inda, onda ovaj motiv možemo nazvati arhetipskim. Konačno, isti će se motiv u duhovitoj spirali ponovo pojaviti u kontekstu umjetnosti dvadesetog stoljeća: u Ionescovoju antiteatarskoj drami *Jacques ili pokornost* (1950.), pojavljuje se lik Roberta II., koja nosi masku s četiri oka, trojim ustima i nosovima, vjernu reprodukciju predtridentinskih *Tricephalosa*. Masku je prema autorovim uputama dizajnirao njegov suradnik Jacques Noël, Eugène IONESCO, *Čelava pjevačica i drugi antikomadi*, urednik Zlatko Crnković, Zagreb, 1981., str. 74.